
POSTMODERN CEMAAT ÖRÜNTÜLERİ

*

Vefi Bayhan*

ÖZET

Geleneksel toplumun temel sosyal ilişki örüntüsü olan cemaat yapısı, modern toplumda kentleşme ve bireyselleşme ile değişmişti. Postmodern dönemde ise, modernitenin parçaladığı bireyin hayatı, postmodern cemaat örüntüleri ile yeniden yapılanmaktadır. Hem geleneksel hem de modernitenin sentezini içeren postmodern kültürde, cemaat yapılanması enformatik ilişki ağları ile çeşitlenmekte ve artmaktadır. Küreselleşme, bir yandan tekdüze kültür yapısı oluştururken diğer yandan yerelleşmeyi üretmektedir. Ancak, önemli olan, "biz" ve "öteki" keskin karşıtlığı yerine, birarada yaşayabilme kültürünü üretmektir.

Anahtar Kavramlar: Postmodernizm, cemaat, örüntü, küreselleşme, kültür

GİRİŞ

Cemaat, sosyolojinin temel konularından birisidir. Cemaat, toplumsal yapıların birincil örüntüsüdür. İnsan, bir toplum içinde doğar, büyür, yaşar ve nihayet ölür. Aristoteles'in "insan sosyal bir varlıktır" ve Hegel'in "tabiatta soyut insan yoktur" söylemlerinde ifadesini bulan, toplum hayatının

---

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

gerçekliği, insanı kuşatır ve donatır. Karşılıklı etkileşim çerçevesinde sosyal münasebetler ve teşkilatlar ağı olan toplum; bir düzen ve kural yapılanması içinde sürekliliğini korur (Bayhan,1997:7). Birey, aileden başlayarak kendine yakın kültür örüntüsü içinde, ölene kadar çeşitli sosyal grupların ve cemaatlerin içinde yaşar. Cemiyet veya toplum bir genel küme ise, cemaat veya topluluk bir alt kümedir.

Cemaat, karşılıklı ve duygusal bağlarla temelli toplumsal ilişkiler şebekesi (network) olarak tanımlanabilir. Cemaatin özgül biçimlerinin temelindeki unsurlar şunlardır: Toprak, kan, etniklik, din, dil, kültür, amaç, hedef vb. Kuruluş örüntüsündeki hâkim unsura göre; siyasal cemaatler, hemşehrilik cemaatleri, dinî cemaatler olduğu gibi, millet de hayal edilmiş bir cemaattir (Yelken,1999:10-20). Türkiye’de genellikle, cemaat denildiğinde, salt dini cemaatler akla gelmektedir. Ancak, cemaat temel toplumsal yapılardan biri olduğu için oluşum aşamasındaki amaçlarına göre çok çeşitli cemaatler mevcuttur. Bunun yanında ve dışında cemaat, bizatihi insanın toplumsal bir varlık olmasının özü ve birincil örüntüsüdür.

Genellikle toplumsal yapılar, dikotomik sınıflama ile ikiye ayrılarak incelenir. İkili sınıflama yapan düşünürlerin bazılarının kavramsallaştırmaları şu şekildedir: Tönnies “Gemeinschaft (Cemaat) ve Gesellschaft (Cemiyet)”; Durkheim, “Mekanik Dayanışma ve Organik Dayanışma”; İbn-i Haldun, “Bedevî ve Hazerî”; Cooley, “Birincil İlişkiler ve İkincil İlişkiler”; Spencer, “Askerî Toplum ve Endüstri Toplumu”; Weber, “Geleneksel Toplum ve Rasyonel Toplum” vb.

Bu kategorize etme ve sınıflandırma, toplumun ilksel yapılanmasından gelişmiş yapılanmaya doğru evrildiği kabulüne dayanmaktadır. İlksel yapı olarak kabul edilen cemaat yapılanmasında, “biz” duygusu temelinde dayanışma duygusu ve kolektif irade egemendir. Durağan bir toplum yapısı ve homojen bir nüfus vardır. Cemiyet yapısında ise, “ben” duygusu temelinde bireyselleşme etkindir; ikincil ilişkiler, işbölümü, heterojen nüfus yapısı, rasyonellik, kişisel çıkar mevcuttur.

Cemaat ve cemiyet ayrımı, köy-kent farklılığına dayanır. Klasik ve geleneksel köy yaşam tarzı ve özellikleri, cemaat hakkında bilgi verirken; modern ve rasyonel yaşam tarzı ve özelliklerini içeren kent ise, cemiyet/toplum yapısı hakkında geniş bilgi verir. Bu çerçevede, kendine yeterli ve kapalı ekonomi, sınırlı sosyal değişme, akrabalık, kan bağlılığı ve benzerliğe dayalı sosyal ilişki, yoğun sosyal kontrol, homojenlik, tarıma dayalı üretim tarzı gibi yapısal özellikler köy/cemaat yaşam tarzını ifade eder. Buna karşılık, azalan samimi ilişkiler, rasyonelleşen, daha çok ben merkezli heterojenlik ve farklılığa

dayalı sosyal ilişki, kent/cemiyet yaşam tarzını ifade eder (Şentürk, 2003:142). Ancak, bu analogiden hareketle; cemaat eşittir köy sosyal yapısı, cemiyet eşittir kent sosyal yapısı denemez. Dolayısıyla, kentte cemiyet sosyal yapısı vardır iddiasında bulunulamaz. Mesela, köyden kente göç edenler, kente uyum süreçlerinde hemşehri cemaatleşmesi çerçevesinde kentte tutunurlar.

Sanayileşme ve kentleşmenin kültürel paradigması olan modernizm, beraberinde yalnızlaşma ve yabancılaşma meydana getirmiştir. Enformasyon toplumunun kültürel paradigması olan postmodernizmde ise, modernleşmenin problemleri sorgulanmakta, hem gelenekselliğin hem de modernliğin olumlu tarafları sentez edilmektedir. Gelenek yeniden inşa edilmektedir.

POSTMODERNİZM

Postmodernite, modernitenin tüm karakteristiklerinin sorgulandığı ve bunların alternatiflerinin ön plana geçtiği "durum"la ilgilidir. Bu anlamda; postmodernite, ilerlemenin karşısında reaksiyonun; şimdi'nin karşısında geçmiş'in; soyutlamanın karşısında temsilin; avantgard'ın karşısında kitsch'in yer aldığı durum olarak adlandırılmaktadır (Sarıbay, 1994:125).

Modernizm retoriğinin tehlikesi, tüm kültürlerin yeniden inşa edilebileceğini, kapitalizmin ya da devlet oluşumu süreçlerinin kazandırdığı etki altında "katı olan herşeyin buharlaştığını" varsaymasıdır (Featherstone, 1996: 236). Modernizmin bu tek tip ve homojen kültür üretme savı ve paradigmasına karşılık; postmodernizm, çeşitliliği hem küreselleşmenin yoğun yaşandığı hem de küreselleşmeye karşı yerelin ve gelenekselin önemseydiği heterojen kültürü içerir.

Postmodernizm, Nietzsche'nin başlattığı tekniğin ve araçsal akılclığın hükümlerinin yıkılmasına, son evresine işaret eder. Deneyim ve dil, projelerin ve değerlerin yerini alır, kolektif eylem de tıpkı tarihin anlamı gibi tüm varlığını yitirir (Touraine, 1995:214). Bu bağlamda postmodernizm; toplumsal hayatın kavramlaştırması ve incelenmesi konusunda geliştirilmiş geleneksel makro ve mikro yaklaşımlara bir alternatif sunar. Ne birey ne de kolektivite ilgi odağıdır. Aksine toplumsal gerçekliğin, bu iki uç arasında var olduğunu söyler. Postmodernistler, düzenin kurallarının söylem pratiklerinden doğduğunu ve bu pratikler içinde kurumlaştığını iddia eder (Murphy, 1995:8). Söylem ve dil de değiştiğine göre, toplumsal analizde "görecelik" temelinde "yorumsamacı" (Hermeneutic) analiz önem taşımaktadır.

Başka bir söylemle, postmodernizm, herşeyin yeniden okunması ve yorumlanmasından ibaret anlama, dil ve üslup çeşitliliğinden ibarettir (Konuk, 1997:12).

"Postmodernizm" in ilk kullanımı, 1934 yılında Federico de Onis tarafından, modernizme karşı küçük çapta bir tepki olarak tanımlanır; "postmodernlik" terimi ise, ilk olarak Toynbee tarafından 1947 yılında, Batı medeniyetinin bir devresini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Sanatsal anlamda "postmodernizm" terimi, Rauschenberg, Cage, Burroughs, Barthelme, Friedler, Hassan ve Sontag gibi genç sanatçılar, yazarlar ve eleştirmenler tarafından, müze ve akademide kurumsallaşmasından dolayı reddedilen, tükenmiş yüksek modernizmin ötesinde yer alan bir hareketi anlatmak üzere, kullanıldığı tarih olan 1960'lı yıllarda, New York'ta popülerlik kazandı. Terim 1970'li ve 80'li yıllarda mimaride, görsel sanatlar ve sahne sanatlarında daha geniş bir kullanıma erişti ve o yıllardan sonra sanatsal postmodernizme ilişkin teorik açıklamalar ve gerekçeler arayışı, postmodernlik konusundaki daha geniş tartışmaları içerecek şekilde genişleyip; Bell, Kristeva, Lyotard, Vattimo, Derrida, Foucault, Habermas, Baudrillard ve Jameson gibi teorisyenlerin ilgisi bağlamında, Avrupa ve ABD arasında aktarıldı (Featherstone, 1996:28).

Dolayısıyla, yeni postmodern toplumsal teoriler, 1970'lerin sonuyla birlikte ortaya çıkmaya başladılar. Jean Baudrillard, yeni toplum, kültür, deneyim ve öznellik biçimleri yaratan radikal dönüşümün taklitler ve suretler ürettiği bir postmodern toplum betimlemesi yaparken; Jean-François Lyotard, modernitenin büyük umutlarının sona erdiğini ve geçmişin genelleştirici toplumsal teorilerini ve devrimci siyasetini sürdürmenin olanaksızlığına işaret eden bir "postmodern durum" betimlemesi yapmaktaydı. Frederic Jameson ise, postmodernizmin "geç kapitalizmin kültürel mantığı" olarak yorumlanması gerektiğini ileri sürerek, postmodernizmi kapitalizmin yeni bir evresi içinde yer alan, yalnızca kültürel bir mantık olarak göreceli-leştirmektedir (Kellner, 1993:228).

Yeni toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşüm sürecinde oluşan dönemin, postmodern dönem olduğunu savunan Lyotard, Baudrillard, Jameson, Touraine ve Bell'in analizlerine karşılık; Anthony Giddens ve Ulrich Beck, değişimi, risk toplumu, yüksek modernlik ya da düşünümsel modernlik terimleriyle tanımlamaya çalışmaktadır (Turner, 1996:152). Gilbert Adair'e göre de postmodernizm toplumsal, kültürel, ekonomik ve ideolojik tarih içerisinde modernizmin ilkelerinin ve uğraş alanlarının artık işleyemediği, ancak yerlerine tam anlamıyla yeni bir değerler sisteminin ikâme edilmediği bir geçiş dönemidir (Adair, 1993:26).

Postmodernizmi tanımlamanın zorluğu çerçevesinde, "bir tarihsel geçmiş duygusunun yitirilmesi", "şizoit kültür", "gerçekliğin yerini imajların al-

ması", "simülasyonlar" vb. nosyonlarıyla birlikte kavramsal karmaşa artmaktadır (Featherstone, 1996:33).

Bu çerçevede, nasıl nitelenirse nitelensin, nasıl yorumlanırsa yorumlansın yeni bir kültürel ve toplumsal durum ile karşı karşıya olduğumuz bir gerçektir. Postmodernite, enformasyon çağı ve enformasyon toplumu yapılanmasının; hayat, düşünce ve zihniyet dolayısıyla, kültürel paradigmasını oluşturmaktadır.

Çağdaş sosyologların işaret ettiği üzere, postmodernitenin iki temel özelliği vardır. Birincisi, gerçekliğin yerini imajın alması; ikincisi, zamanın şizofrenik parçalanmışlığının, fasılasız anlara dönüşmesidir. Özellikle genç nüfus için "fasılasız anlar" veya "şimdi, burada" bir değer hâline gelmiş, "aciliyet" önem kazanmıştır. Postmodernitede, temsil ve realite arasındaki ilişki problem hâlinindedir. Bunda da anlamlandırmanın sözlerle değil, artan oranda imajlarla vuku bulması önemli rol oynamaktadır. Günlük hayatımız TV, reklamlar, video vd.'lerindeki "realite" ile işgal edilmiş, neticede bizzat temsil önem kazanmıştır (Sarıbay, 1993:47).

Postmodern dünya, oldukça çoğulcu ve çeşitli bir dünyadır. Sayısız sinema, video ve televizyon programlarında, imgeler dünyanın etrafında dolaşırlar. Pek çok düşünce ve değerle temas hâlindeyiz, ancak bunların yaşadığımız yerin tarihiyle, kendi kişisel tarihimizle çok az bağlantısı vardır. Her şey sürekli bir akış içinde görünmektedir (Giddens, 2000:558). Bu akış sürecinde, çeşitlilik beraberinde paradoksları da içermektedir.

KÜRESELLEŞMEYE KARŞI YERELLEŞME VE CEMAATLEŞME

İletişim araçları ve bilgisayar ağları vasıtasıyla ekonomik, siyasal ve kültürel küreselleşme, ülkeleri ve toplumları etkilemektedir. Üretim parçalara bölünmekte, örneğin; bir işletmenin merkezi bir ülkede, üretimin bir bölümü başka ülkede, AR-GE faaliyetleri daha başka bir ülkede yapılabilmektedir. Üretimin bu parçaları arasında eşgüdüm, iletişim araçları ve bilgisayar ağları ile sağlanmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel globalleşmenin Avrupa'daki yapılanması, AB oluşumu çerçevesinde meydana gelmektedir. Kültürel globalleşmenin boyutu, -üst kısımda da belirtildiği gibi- uydu yayınları vasıtasıyla medyaların etkinliğinde artmaktadır. McLuhan'ın söylemiyle dünyamız, "global bir köy"e dönüşmektedir. Dünyanın her yerinden anında haberdar olmaktadır. Ayrıca, medyalar dizi film, sinema gibi kültürel ürünler üreten ülkelerin ürünlerini sunmaktadır. Bu yayıncılıkta kültürel bilişim üretimini elinde bulunduran hâkim ülkelerin "kültür kodları" ve "kültür modelleri" diğer ülkeleri etkilemektedir (Bayhan, 1992:136-148).

Diğer yandan, teknolojiye ulaşmada ülkeler arasında adaletsizlik bulunmaktadır. Bu gerçekten hareketle; ABD, Britanya, Almanya, Fransa, İtalya, Kanada, Japonya ve Rusya'nın oluşturduğu G-8 grubu; "Enformasyon Teknolojisi Őartı" bağlamında, Üçüncü Dünya Ülkelerinin de bilişim teknolojisine kavuşmalarının önemini benimsedi. Ancak, bu karara karşılık şu soru sorulmaktadır: "Gıda, eğitim ve sağlık sorunları çözülmeyen, yani bu insanlar 35'ine bile varmadan ölüren, değil İngilizce, kendi dilinde okumayazma bile bilmeyenlere, internet götürmenin manası nedir?"

Dünya internet kullanıcılarının yarısı ABD'de (148 milyon) bulunmaktadır. (Afrika 3 milyon, Asya 76 milyon, Avrupa 92 milyon, Ortadoğu 2 milyon, Güney Afrika 13 milyon:toplam 324 milyon). İnternet kullanıcıları, tüm dünya nüfusunun %5'ini oluşturmaktadır. Her 5 web sitesinden 4'ü İngilizce ve bu dili dünya nüfusunun %10'u bilmektedir. Bunun dışında, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki fark 1997 yılı itibariyle 727'ye 1 oranındadır. Dünyada hâlâ 880 milyondan fazla kişi sağlık hizmetinden yararlanamamakta; yoksul ülkelerde sağlığa 42 milyar dolar ayrılırken, Avrupa'da bir yılda sigaraya 50 milyar dolar harcanmaktadır. Dünyada bir yılda uyuşturucuya harcanan para ise, 400 milyar dolardır.

Bu adaletsiz sisteme rağmen, küresel kültür, bütün dünya ülkelerini etkilemektedir. Besin, müzik ve moda alışverişi bağlamında, evrensel hayat tarzı imajının itici gücü "tüketici" olmaktadır: Nescafe içen, Benetton'dan giyinen, Hyundai marka arabası ile McDonalds'a doğru yol alırken, Amerikan-İngiliz rock müziği dinleyen tüketici. İnternette "Chat" (sohbet) yapan, bunalmaya girdiğinde anti-depresan ilaç kullanan "Küresel İnsan" (Bayhan, 2000).

Artık McDonald's olmayan bir tek ülke kalmadı. Dünyada, 300 milyonun üstünde insan internet kullanıyor. Bunların 148 milyonu Kuzey Amerika, 13 milyonu Güney Amerika'da yaşayanlar. Afrika'da ise, yalnızca 3 milyon kişi internet kullanabiliyor. G 77 olarak bilinen dünyanın en yoksul ülkeleri ise, "Dünya parmaklarınızın ucunda" diyenlerden eşit hak talep ediyor. Tüm dünyada günde 110 bin adet jeans satılıyor. Orlando'daki Disney World'u her yıl yaklaşık 16 milyon kişi ziyaret ediyor. Artık, daha çok Asyalı, Batılılara benzemek için estetik operasyonla göz kapağı ve burnunu yaptırıyor. Artık yapılacak, giyilecek, gidilecek tek şey var. O da olmazsa, hayatı ters gidenlerin "ortak dayanağı" anti-depresan ilaçlar. Sadece, Fransa'da 200 bin kişi, anti-depresan ilaç bağımlısı. Dolayısıyla tekdüze oluyoruz. Medya, tekdüze kültürü bütün ülkelere yayıyor (Bayhan, 2000).

İnternet, insanların düşünme şekillerini, topluluk şekillerini ve kimliklerini değiştirmektedir. Bilgisayarlar insana, hem zihnî modeller sunarlar, hem

de, fikirlerini ve fantezilerini aktarmaya yardımcı olan birer araç işlevi görürler. İnternetin en önemli işlevi “bilginin serbest dolaşımını” sağlamasıdır. Bu bağlamda, büyük bürokratik örgütlerin dışında, küçük/ marjinal gruplar ya da bireyler de, internet sayesinde, küresel düzeyde seslerini duyurabilmektedirler. İnternet, tam bir özgürlükler ortamı sunmaktadır (Bozkurt, 2000:32).

Bu bağlamda, postmodern dönem, birbiriyle çelişen, yani hem bireysel hem de kabile, cemaat olabilen bir toplumsallık içinde ve hatta bu homojen toplumun yok olup, yerine ayrışık grupların birlikte yaşadıkları, mahalle sistemlerinin geri geldiği, düz çizgisel bir tarih anlayışının meşruluğunun ortadan kalktığı, ama bütün bunlara rağmen hiçbir şeyin de sonunun olmadığı, nihâliğin söz konusu edilemeyeceği bir dönemdir (Akay, 1993:36).

Postmodern hayat tarzı, sabit statü gruplarının olmadığı bir toplumsallığa dayanır. Böyle bir toplumsallık, stabilize ve hiyerarşik olmayan, aynı zamanda imaj bolluğuna dayanan bir tüketim kültürü ekseninde şekillenmiştir. Özellikle kentlerde kökleşen söz konusu hayat tarzının, en önemli özelliklerinden biri, öznenin tamamen marjinal hâle gelmiş olmasıdır. Bunun en önemli sonucu ise, cemaatlerin ön plana çıkmasıdır. Cemaatlerin önem kazanmasına yol açan sebep, postmodernitede korku ve endişelerin özelleşmiş olmasıdır. Bunlardan kurtulmak için, insanlar güçlü bir otorite arayışına gereksinim duymakta; buna başkalarının aracılığıyla değil bizzat kendilerinin “hayal ettikleri cemaatler” aracılığıyla ulaşmak istemektedirler. Bu hayalî cemaatler, öznel anlamlandırma yapmanın, özerk özne olarak varolmanın ve kendi gerçekliğini yaşamının da ortamlarıdır. Özerk özne olarak varolma ve kendi gerçeğini yaşama, şüphesiz, modernitenin parçaladığı sosyal gerçekliği, postmodernitede daha da parçalamıştır. Bu parçalanmış sosyal gerçekliğin nasıl onarılacağı konusu, D. Bell gibi Neo-Muhafazakârdan, J. Jameson gibi Neo-Marksistlere kadar bir çok postmodernistin problemi olmuştur. Bu postmodernistlerin her biri de söz konusu onarmada dinsel sembolizmin yenilenmesi çağrısında bulunmuştur (Sarıbay, 1994:127).

Maffesoli’ye göre, postmodern kentte komünal bir duygulanım, halk yığınlarının geçici duygusal cemaatlerde bir araya geldikleri yeni bir “estetik paradigma”nın yaratılmakta olması anlamında, bireyciliğin ötesine geçilmektedir. Bu cemaatlerin, yoğun coşku, eşduyum ve duygusal dolaysızlıkların yaşantılandığı akışkan “postmodern kabileler” olarak görülmesi gerekir (Featherstone, 1996:168).

Postmodern dönemde, cemaatle ilişkili referans noktaları ve süreçler bağlamında, birbirlerini içeren cemaatle ilgili göstergeler şu şekilde ifade edilebilir:

- 1- Ulus-devletlerin totaliter yapısına atıfla, bu yapıdaki aşınmaya paralel olarak yerel, etnik ve dinî gruplanmaların artışı ve bunların cemaatsel özellikleri,
- 2- Sivil toplum kavramının yeniden tanımlanması noktasında, yeni oluşan toplumsal örgütlenmelerin cemaatsel ilişkiler temelindeki görünümleri,
- 3- Kamusal alanın yapısal dönüşümü ve cemaatsel oluşumların kamusal alanda etkinliğinin giderek artması,
- 4- Yeni toplumsal hareketlerin özellikleri ve cemaatle ilişkileri,
- 5- Yeni demokrasi tartışmaları ve arayışları doğrultusunda gönüllü kuruluşlar, yerel inisiyatifler ve yurttaş örgütlenmelerinde cemaatsel ilişkilere dikkat çekilmesi ve yer verilmesi,
- 6- Gündelik hayat ve kişisel ilişkiler boyutundaki değişim ve algulamalara paralel olarak sevgi, dostluk, dayanışma vb. kavramlara önem verilerek, cemaate vurgu yapılması,
- 7- Kimlik ve yaşam biçimi algulamalarında dinî referanslara yapılan atıfların giderek artması ve dini cemaatlerin etkinliğinin yükselişi,
- 8- Birey ve davranışları noktasındaki ahlaki öznenin yeniden tanımlanması ve etik tartışmalarında cemaate yapılan göndermeler,
- 9- İletişim süreçlerinde yaşanan hızlı değişimler ve kitle iletişimin tek merkezli özelliğinin çözülmeye ve çoğullaşmaya başlaması ve cemaatle ilişkisi,
- 10- Küreselleşme ve yerelleşme geriliminde/ süreçlerinde oluşan yapılanmalar (ulus üstü/ötesi ve ulus altı) ve bunlarla ilgili cemaatsel boyut (Yelken, 1999:169-170).

Cemaatleşmenin oluşum süreci çeşitli nedensellikler içerir. Postmodernleşmenin, cemaat hayatını ön plana çıkarması ne tam anlamıyla dinsel inancın yeniden tesisi, ne de ritüele yeniden dönüşü içermektedir. Modernizm, sekülerizasyon aracılığıyla dinsel inanç ve pratiğin kaybolacağını ön görmüştür. Postmodernizm ise, bu anlayışı reddetmekle beraber, "dinî canlanma"yı sekülerizasyonun tersine çevrilmesine imkan tanıyan bir olgu olarak görmemektedir. Sadece, her şeyin mübah olduğu (anything goes) parçalanmış bir "kültürde" kolaj türünde bir bütünleştiriciliğin sembolik ögesi olarak konumlandırılmaktadır. Ancak, postmodernizmin gözden kaçırdığı nokta, dinin kendisinin bizatihi bir kültür olduğudur. Bu çerçevede, modernleşme, doğurduğu çoğulculuk bağlamında bir yandan sosyal

hayat dünyasını özelleştirirken, diğer yandan şahsileştirmişti. Postmodernleşme ise, gerçekliğin parçalanmışlığı ve çoğulluğuna dayanarak bunu en ileri noktasına götürmüştür. Dolayısıyla, bireysel varolma düzeyinde benliğin ve kimliğin de parçalanarak özgül rollere ayrılması; gerçekliğin bütüncül (holistik) kavramlaştırmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu yüzden insanlar cemaat arayışına yönelmişler ve kendi hayat tarzları ile gerçekliği aynileştirmeye girişmişlerdir. Buna sosyal hayat dünyasının "yeniden anlamlandırılması" denilebilir. Din, bu yeniden anlamlandırmada, dolayısıyla anlamın krizini gidermede en etkili yapıt ise; gerçekliğin çoğulluğu, yerini gerçekliğin tekliğine bırakacak demektir. O zaman da postmodernizmin, gerçekliğin bir kolaj ögesi olarak gördüğü din, gerçekliğin kendisine dönüşmeye yönelecektir (Sarıbay, 1993:48-49).

Etnik-dinsel köktencilik, postmodernizmin hem nedeni, hem de sonucu olabilir. Medyanın ifade özgürlüğüne, köktenci dürtülerin yayınına izin vermesi, öz kimliğini bulma ve kişiliğini kanıtlama ateşini alevlendirmiştir. Geçmişe dönüşçülük çekirdek ailenin, kişisel olanın, mikro düzeyin önemini vurgular. İlkel sülale kavramında güvence arama ihtiyacı, yakın geçmişteki parçalanmanın bir sonucudur. Kökenlerin aranışı kaçınılmazdır. Bunun meydana çıkardığı temel güdüler ise, modern devleti sarsmaktadır. Buna bağlı olarak, devlet yapısının gevşemesi, daha hoşgörülü ve çoğulcu bir topluma değil, mezhepler arası şiddete yol açmıştır. Geçmişe canlandırma arayışının yol açtığı gerginlikler, ulusal sınırları aşarak ülkeleri karşı karşıya getirmektedir.

Batılı medyalarda, "fundamentalizm" sözcüğü; çirkin, hoşgörüsüz, şiddet yanlısı bir dinî fanatiklikle eş anlamlı kullanılmasına karşılık, köktencilik, salt dinle sınırlanamaz. Bu bağlamda, fundamentalist komünizm ile mesihçi kapitalistler de, aynı içeriği ve anlamı ile fundamentalisttirler. Her topluluk, "yangını başlatan biz değiliz" düşüncesiyle; savaşı, "öteki" dinsel ya da etnik topluluğun başlattığını ima etmektedir. Bu durum ise, insanlar arasında diyalog ve uyumluluğu değil, hoşgörüsüzlüğü ve çatışmayı getirir (Ahmed, 1995:27-30).

Gellner'e göre, "içinde yaşadığımız çağda sosyal hayatı oluşturmak için, birbirine rakip üç yaklaşım şunlardır: (1) Dinî köktencilik (religios fundamentalism), (2) Görecelik (postmodernizmde ifadesini bulan relativizm), (3) Aydınlanmacı rasyonalizm ya da akılcı köktencilik (rational fundamentalism)." (Gellner, 1993:83). Bu yaklaşımlardan, anlamlı birliktelik oluşturulduğu takdirde, en uygunu postmodernizmde ifadesini bulan relativizm yani, şartlara ve durumlara göre belirlenen ve değişen görecelik önem arz etmektedir.

Bu bağlamda, postmodernizm; edebî, eleştirel ve akademik alanlarda, ister bilimle olsun, isterse din, felsefe, hümanizm, Marksizm ya da diğeri sistematik bilgi öbeklerinde, tüm üst anlatıların temelcilik karşıtı eleştirisini içerir. Bilginin, bundan böyle sistematik bir yorum çıkarmak amacıyla okunamayacak olan metinlerin süreksizliklerini, açıklıklarını, tesadüflüklerini, ironilerini, düşünömselliklerini, tutumsuzluklarını ve çoklu zihinsel durumlarını oyuncu bir tarzda vurgulaması gerekir. Bizim ruhsal dünyalara sahip oluşumuz ve kolay anlaşılmaz bir simgesel ağa takılmışlığımız, tarihin sonundan ya da devirsel anlamda toplumun sonundan söz etmemiz gerektiği, daha ziyade tarihin her zaman zaten bir sonu olmuş olduğu anlamına gelir (Featherstone, 1996:203-204). Bu görecelik ve eklektisizm ortamında, hem küreselin var olması hem de yerelin var olması paradoks gibi görünse de, her iki oluşum birbirini beslemekte ve yaratmaktadır.

Bu eklektik yapılanmada, birbirinden farklı postmodern cemaat örüntüleri meydana gelmektedir. Cemaat, postmodern bağlamda, yeniden yapı bozumuna uğramakta ve yeniden inşa edilmektedir.

POSTMODERN CEMAAT ÖRÜNTÜLERİ

Örüntüler rol, kurum ve kültürlerin temel ve indirgenemez birimi olarak değerlendirilmektedir. Örüntüler yardımıyla, herhangi bir toplumda neyin kabul edilebilir neyin de kabul edilemez olduğu hususunda bir model veya rehber olarak hizmet veren, genelleşmiş, standardize edilmiş ve düzenlenmiş davranışlara ulaşılmaktadır (Subaşı,2001:108). Bu çerçevede, postmodern cemaat örüntüleri, farklı tarzlarda da olsa birbirini içeren boyutta yeniden inşa edilmektedir.

Postmodern dönemde yeniden yapılanan cemaat oluşumları, Yelken'in (1999) analizi çerçevesinde, farklı düşünürlerce şu şekilde ifade edilmektedir:

- 1- Aşiretçilik (Drucker); etnik-dinî temelde varoluşsal bir durum olarak, kendi köklerine dönme, cemaat olma isteği.
- 2- Etnik Yeni Konumlanış (Hall); klasik etniklikten farklı olarak, kimlik özdeşleşme ve âdiyet temelli.
- 3- Yeni Postmodern Kabileler (Maffesoli); toplumsallık patlamaları, tek konu-tek sorun oluşumları.
- 4- Yıkıcı Gemeinschaft (Sennet); etnik-dinî temelli getto özelliği gösteren yerellikler, kentsel oluşumlar.
- 5- Dinî Etnik Temelli Cemaatçilik Politikası (Kepel); Batı ülkelerindeki göçmen grupların (özellikle Müslümanlar) kamusal alanda cemaat kimli-

- ğiyle kendilerini ortaya koyma durumu.
- 6- Yurttaşlık Cemaati (Schnapper); ulusu etnik-dinî temelinden arındırarak demokrasi ve katılım temelinde yeniden tanımlama girişimi.
  - 7- Demokratik Cemaat (Barber); 'güçlü demokrasi' teorisinin temelindeki katılımcı eylemlilik tasarımı.
  - 8- Kurucu Cemaat (Sandel); yurttaşların kimliklerinin kurucusu olarak demokratik cemaat.
  - 9- Pratik Cemaati (Murphy); 'köken cemaati'ne karşılık komşuların oluşturduğu yerel eylemlilik hâli ve hukukun kaynağı olarak hukuk cemaatleri.
  - 10- Çağdaş Kolektif Eylem (Melluci); yeni toplumsal hareketlerin doğası olarak gündelik yaşamın içine gömülmüş görünmez ilişki ağları, duygusal ilişkiler temelli bağımsız kamusal alanlar üreten hareketler.
  - 11- Seçime Bağlı Cemaat (Blanchot); geleneksel toprağa, kana dayalı cemaatin karşısına konulan tercihe bağlı girilen /oluşturulan cemaat.
  - 12- Duygu Cemaatleri (Hebdige); 'çıkar cemaatleri'nin karşısına konulan ulus-aşırı medya sistemlerinin kurduğu uluslararası müzik cemaatleri.
  - 13- Öteki Cemaat (Lingis); 'rasyonel cemaat'in ortasında gelişen ve 'ortak birşeyleri olmayanların cemaati' ya da duygusal bağlılıkları.
  - 14- Tele-Cemaatler (Mulgan), elektronik iletişim aygıtları yoluyla kentlerde yakınlık olmaksızın komşuluğun oluşturulmasına yönelik cemaat ütopyası.
  - 15- Bütün dünyada, özellikle Batı ülkelerinin (Amerika vb.) büyük metro-pollerinde yaygınlaşan tarikat, cemaat ve yeni kült oluşumları. (Sır cemaatleri, Moon Tarikatı, Scientology (bilimdini) Kilisesi, Halkın Tapınağı, Davidyenler, Yüce Gerçek (Aum Şinrikyo) Tarikatı, fal, büyü ve Ufo gibi gruplanmalar, vb.)
  - 16- Hayal edilmiş bir cemaat olarak ulusun çözülüşü sürecinde ulus-altı etnik, dinî temelli 'yıkıcı' oluşumlara karşı, ulus ötesi/üstü/aşırı yeni muhayyel (imagined) toplulukların yaratılması fikri. Kültür Avrupası, Yurttaşlar Avrupası, Pan-Avrupa, yeni Avrupa Kimliği gibi kavramlar bu fikir etrafında ortaya konulmakta, bu kimliğin inşâsı için medyaya görev yüklenerek, Pan-Avrupa fikri önerilmektedir (Yelken, 1999:12-13).
  - 17- Sanal Cemaat (Rheingold); yeterli sayıda insanın, insani duygularla, siber alanda kişiler arası ilişkiler kurmak üzere elektronik ortamda kamusal tartışmalara yeterince uzun bir süre katılmasıyla Ağ'da oluşan toplumsal kümeler (Subaşı, 2001:108).

Bu tanımlama ve kavramlaşmalardan farklı olarak postmodern dönemdeki cemaat oluşumunu; Yelken (1999), M.Janowits ve S.Greer'den mülhem "Sınırlı Sorumluluk Cemaati" olarak kavramsallaştırmanın daha uygun olacağını ifade etmektedir. Kavram, cemaatin hem yerellik yönünü hem de sosyolojik süreçte cemaatin biçim ve niteliğindeki farklılıkları vurgulamak için kullanılmıştır. Cemaat, artık insanın bütün yaşamını içermeyen yönüyle 'sınırlı', fonksiyonlarındaki değişme açısından da 'sorumluluk' yüklenen bir oluşumdur. Postmodern dönem cemaatini öncekilerden ayıran, kapsam, süre, nitelik, amaç, tatmin ve fonksiyon kriterleri açısından bir sınırlılık söz konusudur. Ayrıca amaç ve fonksiyon açısından cemaate yüklenen sınırlı bir sorumluluk vurgusu da öne çıkmaktadır (Yelken,1999:235).

Postmodern dönemdeki cemaatin yeni görünümünde öne çıkan ve ayırt edici değişimler, Yelken'in (1999) betimlemesi bağlamında şu şekilde ifade edilebilir:

- 1- Cemaat, postmodern dönemde topraktan kesin bir kopuş sürecini yaşamaktadır. Cemaat, soyut mekanlar üzerinde kendisini gösteren bir olgu olarak algılanmaktadır. Kamusal alanda kendini gösteren ve kentsel bir oluşum hâline gelen cemaat yapıları görülmektedir.
- 2- Cemaat, bireye farklı yaşam alanlarındaki varlığının yanında, bütünlük duygusu sunmaktadır. Bu bağlamda, cemaat, bireyin diğer katılımlarından farklı bir anlam verdiği âdiyet hisleriyle bağlı olduğu varlık olarak ortaya çıkmaktadır.
- 3- Cemaat artık aile, klan, kabile, köy gibi Gemeinschaft anlamında içine doğulan, yani hazır olarak değil kurulan/inşâ edilen bir yapıntı olarak etkileşim ve eylemlilik süreci içinde oluşmakta, sürece bağlı olarak yaşamakta, sürecin kesintiye uğramasıyla sona ermektedir. Bu çerçevede, cemaat amaç, hedef ve duygusal isteğe bağlı olarak katılınan bir eylemlilik sistemi/süreci olmaktadır. Fakat yine de ilişki biçimi, anlamlandırma ve algılama olarak normatif şekilde kurulan yapılardan farklıdır. Bu yapıları içerebilir veya üstünde oluşabilir.
- 4- Cemaat, kamusal alanda kendini gösterdiği oranda sivil toplumun dönüştürücüsü rolünü de üstlenir. Fakat, bütün cemaatleri sivil toplum içinde değerlendirmek de mümkün değildir.
- 5- Yeni cemaatler, çoğunlukla modernitenin özel alana sıkıştırdığı yoğunlaşmış duygu birikimlerinin dışı patlaması olarak da kendisini göstermektedir. Sevgi, dayanışma, dostluk ilişkileri cemaat içinde yaşanarak

ötekine açılmanın süreçlerinde kamusal alana doğru taşımaktadır. Modernliğin yukarıdan dayatılan ulus, halk, sınıf gibi toplumsallaşma biçimlerine alternatif karşı-yapısal toplumsallıklar olarak, kamusal alanı evcilleştirmenin ve yaşanılabilir hale getirmenin yeni yöntemleri ve sınırlı tatmin araçlarıdır. Buna bağlı olarak cemaatler ulus, halk, sınıf gibi total bütünlüklerin dağılma sürecinde, birey ve toplum arasında kalan geniş boşluğu doldurma biçimleri olarak da algılanabilir.

- 6- Yeni cemaatlerin en önemli özelliklerinden biri de kimlik arayışının öne çıkmış olmasıdır. Etnik, dinî ve kültürel bağlılıklar, kimlik politikası olarak görünür olmanın yolları haline gelmektedir.
- 7- Klasik Gemeinschaft'ın (Cemaat) yüz yüze sözlü kültüre dayalı iletişimi, hayalî ulus-cemaatinin tek boyutlu kitle iletişimine dayalı dolaylı ilişki ve etkileşim süreçlerine karşılık yeni cemaatler, yerel ve küresel medyaların gerilimli iletişim ortamlarında oluşmaktadır. Yeni iletişim ortamı, cemaatin hacmine göre yüz yüze iletişimi de içermekle birlikte, daha çok yazılı görüntülü (ikincil sözlü) çoğul etkileşimden oluşmaktadır. Çoğu zaman cemaatin kendi iletişim sistemleri belirleyici olabilmektedir.

Yukarıda ifade edilen postmodern cemaatin ayırddedici kriterleri, yani; mekan (alan), kapsam, sınır, süre, üyelik (katılım), nitelik, amaç, tatmin, hacim, fonksiyon ve etkileşim biçimi kesinlik içeren kriterler değildir. Ancak, postmodern cemaatin temel özelliklerini betimlemektedir (Yelken, 1999:228-231). Bu özellikler çerçevesinde, cemaatin yeniden keşfi ve yeniden yapılanması, bir ihtiyaca cevap vermesi ve işlevselliği oranında oluşmaktadır. Standart, tek model ve biçimde, monist yapıları cemaat yerine; çeşitli, birbirinden farklı, eklettik yapıları cemaatler üretilmektedir. Çeşitlilik ve eklettizm postmodernizmin ruhunda mevcuttur. Dolayısıyla postmodern cemaat örüntüleri, yeni zamanlarda, toplumsal hayatın temel çekirdeğinde yer alacak oluşumlardır.

SONUÇ

Moderniteden postmoderniteye dönüşüm sürecinde, toplumsal yapılar yeniden tanımlanmaktadır. Yapı bozumu ve yeniden inşâ, toplumun kurulmasında önem taşımaktadır. Temelinde enformasyon toplumunun değişim dinamikleri olan postmodern kültürel yapılanma, kolaj ve sentezi içermektedir.

Postmodern kültürde, yeni cemaat örüntüleri, bireylerin bir yere, bir ideale, bir kültüre tutunmaları açısından önem taşımaktadır ve bir ihtiyaca cevap vermektedir. Ancak, bu yapılanma "biz" ve "öteki"ni keskin hale getir-

mediği müddetçe olumlu olabilir. Radikal ve fundemantalist eğilimler taşımadıkça, cemaate ve köke bağlanma işlevsel olabilir. Ancak, 21. yüzyıla girdiğimiz bu eşikte, de facto yaşanan ve yaşanacağı düşünülen gerçeklikler, yeni yapılanan toplumun "Risk Toplumunu" olarak adlandırılmasını da beraberinde getirmektedir.

Risk toplumunda olan ve olası olacak olan sosyal riskler şunlardır: Ailenin dönüşümü (postmodern aile örüntüleri; boşanmaların artışı, tek ebeveynli aileler, yalnızlık, yabancılaşma), işsizlik, sosyal tabakalar arası uçurum, ülkeler arası gelir uçurumu, insanların mahremiyetine medya ve internet vasıtasıyla tecavüzün artması (George Orwel'in "1984" romanında tasarladığı "Big Brother"ın benzerinin yaşanması tehlikesi olasılığı).

Risk toplumundaki kültürel riskler ise şu şekilde belirtilebilir: Hayat alanlarının Amerikanlaşması (medya ve sinema vasıtasıyla Hollywood kültürünün bütün ülkeleri etkilemesi), kültürel çatışma, fundemantalizm, etnosentrizm, tekdüze olma, homojenleşme.

Risk toplumu bağlamında, "biz" ve "öteki" ayrışmasında, Huntington'un "Uygarlıklar Çatışması" teorisi zımnı de olsa yaşanmıştır/yaşanmaktadır. Tarık Ali'nin "Fundemantalizmler Çatışması" teorisi de, işlevsel bir paradigmatik betimlemedir. Her uygarlık/kültür sisteminde, doğal olan "etnosentrik" bakış açısına sahip toplumsal kesimlerin yanında; "aşırı etnosentrik", radikal ve fundemantalist toplumsal kesimler de bulunmaktadır. Kendine tapan ve kendini seven/beğenen kişilik tipi olan "narsist" ruh hâli, kültürel gettolara bölünme ve "kültürel haçlı seferleri" (Featherstone,1996), "fundemantalizmler çatışmasının" alt yapısını oluşturmaktadır. Dinsel, etnik, siyasal gettolar, risk toplumunun sosyal ve kültürel tehlikeleridir. Küreselleşme, bir yandan bütün toplumların ve kültürlerin birbirlerinden haberdâr olmasını getirirken; diğer yandan, eşitsizlikleri daha da şeffaf hale getirmektedir. Bilişim araçlarına sahip olan güçlü ve hâkim ülkelerin kültürel kodlarının, diğer ülkelere ve kültürlere tek boyutlu enjekte edilmesi -bu bağlamda "Hayat Alanlarının Amerikanlaşması"- sorgulanmaktadır/eleştirilmektedir. Küresel ekonomik eşitsizlikler, tek boyutlu kültürel hegemonyaya karşı, gelişmekte olan ülkelerde ve diğer gelişmiş ülkelerde, bir içe kapanma (şizoid) ve kuşkucu (paranoid) bir ruh hâli oluşmaktadır (Bayhan, 2002:200-201).

Risk toplumunun tehlikelerini bilerek, postmodern kültürde yapılanan postmodern cemaat örüntüleri "biz" ve "öteki"ni üretmeden, hoşgörü ve birbirine saygıyı temel almalıdır. 21. yüzyılda, sosyolojinin önemi de artmaktadır. Modernizmi sorgulayan ve irdeleyen bir bilim olarak sosyoloji;

postmodernizmi de analiz ederek, yeni zamanlardaki toplumsal ve kültürel değişim ve dönüşümü anlamak ve anlamlandırmakta misyonunu yerine getirecektir.

KAYNAKÇA

- ADAIR, Gilbert (1993): *Postmodernci Kapıyı İki Kere Çalar*, (Çev: N. Dikbaş), İletişim Yay., İstanbul.
- AHMED, Akbar (1995): *Postmodernizm ve İslam* (Çev: O. Deniztekin), Cep Kitapları, İstanbul.
- AKAY, Ali (1993): "Postmodern Dönem "Çokluk" Olan Düşünceleri İçerir", *İzlenim*, Sayı:12, Aralık, İstanbul.
- BAYHAN, Vehbi (1992): *Enformasyon Toplumunda Kültür. 21. Yüzyıla Girenken Kültürel Dönüşümlerin Bazı Belirtileri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Malatya.
- BAYHAN, Vehbi (1997): *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- BAYHAN, Vehbi (2000): "Tek Kültüre Karşı Öz Kültür: Küresel Kültür ve Yerel Kültür İkilemi", *III. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, 2-4 Kasım 2000, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- BAYHAN, Vehbi (2002): "Risk Toplumu", *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı 19, Ankara.
- BOZKURT, Veysel (2000): *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, Sistem Yay., İstanbul.
- FEATHERSTONE, Mike (1996): *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (Çev: M.Küçük), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- GELLNER, Ernest (1993): "Postmodernizm, Akıl ve Din", (Çev: Y.Kaplan), *Bilgi ve Hikmet*, Sayı:4, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony (2000): *Sosyoloji* (Çev: H. Özel-C. Güzel), Ayraç Yay., İstanbul
- KELLNER, Douglas (1993): "Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar", *Modernite Versus Postmodernite*, (Der: M. Küçük), Vadi Yay., Ankara.
- KONUK, Osman (1997): "Entelektüalizmin Sefaleti ya da Postmodernizm", *Diyalog*, Sayı:2, Malatya.
- MURPHY, John W. (1995): *Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, (Çev: H.Arslan), İstanbul.
- SARIBAY, Ali Yaşar (1993): "Postmodernite ve Kültür Olarak İslam- Kültürel

Bir Çözümleme", *Türkiye Günlüğü*, Sayı:25, Ankara.

SARIBAY, Ali Yaşar (1994): "İslami Sosyoloji: Postmodern Bir Sosyoloji mi?", *İslamî Araştırmalar*, Cilt:7, Sayı:2, Bahar Dönemi, Ankara.

SUBAŞI, Necdet (2001): "Sanal Cemaat Örüntüleri", *Bilişim Toplumuna Giderken Psikoloji, Sosyoloji ve Hukukta Etkiler Sempozyumu*, Ankara.

ŞENTÜRK, Ünal (2003): "Değişim Sürecinde Cemaatleşme ve Yeni Cematler", *Toplumsal Yapı*, (Editör:Yaşar Kaya), İstanbul.

TOURAINÉ, Alain (1995): *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev: Hülya Tufan), Yapı Kredi Yay., İstanbul.

TURNER, Bryan S. (1996): "Benlik ve Düşünsel Modernlik", *Postmodernizm Ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*, (Der: A.Topçuoğlu-Y.Aktay), Vadi Yay., Ankara.

YELKEN, Ramazan (1999): *Cemaatin Dönüşümü*, Vadi yayınları, Ankara.

ABSTRACT

THE PATTERNS OF POSTMODERN COMMUNITY

The structure of community which is the fundamental social relationship of the traditional society has changed with the advent of individualism and urbanization in modern societies. In the postmodern period, the life of the individual shattered by the modernism is being restructured by the patterns of post-modern community. In the postmodern culture which is including both traditional and modernity synthesis, the structure of the community is varying and increasing with the networks of informational relations. While globalism produces a uniform cultural structure on the one hand, on the other hand it produces localism. But the important thing is to produce the culture of coexistence instead of producing sharp definitions of "the other" and "we".

Keywords: Postmodernism, Community, Pattern, Globalization, Culture.